

## ІСЛАМІЗАЦІЯ ВІЗАНТІЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МАЛОЇ АЗІЇ В ЕПОХУ СЕЛЬДЖУКИДІВ

За останні роки створено правові та етнокультурні передумови для всебічного розвитку етнічних спільнот в Україні, що призвело до помітного зростання їхньої етнічної самосвідомості, пробудження історичної пам'яті, розвою національно-культурного життя. Зазначене стосується і греків українського Приазов'я. Спостереження за розвитком цієї етнічної спільноти становлять великий науковий інтерес. Вивчення етнічної історії, міжетнічних контактів і теоретичні дослідження у цій царині дозволяють відтворити цілісну картину історичного минулого й сучасного маріупольських греків. Щодо цього особливі можливості надає комплексне дослідження історичних, етнографічних, лінгвістичних матеріалів, які, взаємодоповнюючи один одного, допомагають розкрити складні явища етнічної історії греків та їх міжетнічні контакти.

Сьогодні можна констатувати, що в сучасній українській історіографії про грецьке населення українського Приазов'я існує чимало наукових досліджень<sup>1</sup>. Витоки культури маріупольських греків, особливості їхнього побуту, мови, традицій, вірувань тощо сягають сивої давнини. Етнокультурні взаємини надзвичайно розмаїті. З хронологічного погляду їх можна поділити на три періоди: докримський, кримський і приазовський. Походження греків України в аспекті їх колишньої метрополії (Греції), Криму, де вони тривалий час перебували, і Північного Приазов'я (терену сучасного розселення) достатньо досліджене. Хронологічні рамки більшості досліджень включають період проживання греків після переселення їх з Криму до Приазов'я (кінець XVIII – 90-ті роки XX ст.), у нових історичних умовах, що склалися на Півдні України. Але незважаючи на значні досягнення науки, деякі питання залишаються невирішеними. Перш за все, це стосується існування значних відмінностей між маріупольськими греками.

Цей термін поєднує дві етнографічні групи, що мають самоназви “румеї” і “уруми” (обидва слова подаються в формі множини). Слово “румеї” використовується в розумінні підлегли Східно-Римської імперії, християни, візантійці. Самоназва урумів є тюркською калькою назви румеї<sup>2</sup>. За переписом 1989 р. румеїв та урумів налічувалося 98, 6 тис. чоловік – переважно в надазовських районах Донецької області і деяких містах Півдня України. Серед маріупольських греків уруми чисельно переважають, їх налічується близько двох третин. Сусіди приазовських греків, українці і росіяни, називають румеїв “греко-еллінами”, а урумів “греко-татарами”. Ці ж назви, поряд з “еллінофонами” і “тюркофонами”, можна зустріти і в науковій літературі. Кожна з груп має свою мову, особливості культури й побуту. Водночас обидві групи ідентифікують себе саме як греки.

Звичайно, ретельним дослідженням маріупольських греків займаються й спеціалісти з Греції. Інтерес до грецької діаспори особливо активізувався в останнє десятиріччя, що пов'язується з новою внутрішньою етнополітикою української держави. Список монографій і статей грецьких вчених досить значний і постійно оновлюється. Але аналіз наукових робіт грецьких дослідників показує, що для грецького наукового світу розподіл “маріупольських греків” на румеїв та урумів не є принциповим. Грецькі вчені у своїх дослідженнях керуються критерієм спільності всіх греків<sup>3</sup>. Для них слово “уруми” означає греки-тюркофони, що мешкають у Грузії. Вони не вживають його стосовно частини “маріупольських греків” із побоювання внести плутанину в термінологію<sup>4</sup>, віддаючи перевагу двобічним стосункам між народом-основою і діаспорою.

Відомо, що для сталості сформованого етносу достатньо існування етно-територіального компактного ядра, у зв'язку з яким діаспорні утворення тривалий час зберігають етнічну своєрідність і свідомість належності до свого етносу<sup>5</sup>. Для греків Північного Приазов'я таким етно-територіальним ядром є Греція. Враховуючи територіальну віддаленість груп маріупольських румеїв і урумів від метрополії, слід взяти до уваги ряд питань, чи є групи маріупольських румеїв і урумів зменшеною копією греків метрополії? Чи вони в етнічному плані залежать від іншоетнічного середовища? Чи можна їх вважати специфічною частиною свого етносу, яка не відтворює його структуру в цілому і не копіює новий етнічний “фон”? Будь-яка розвідка не охопить весь спектр цих питань. Це можливо лише за умов проведення більш ґрунтовних досліджень.

Для визначення мов греків Приазов'я вчені вживають різну термінологію. Існує думка, що румейська мова близькоспоріднена з новогрецькою<sup>6</sup>. Мову румеїв фахівці називали “мовою маріупольських греків”<sup>7</sup>, “маріупольськими грецькими говорами”<sup>8</sup>, “приазовськими грецькими діалектами”, “приазовсько-

грецькою мовою”, “мовою меотійських греків”<sup>9</sup>, “маріупільським діалектом новогрецької мови”<sup>10</sup>, “приазовськими грецькими говорами”<sup>11</sup>, “кримсько-румейською мовою”, “кримсько-румейськими діалектами”<sup>12</sup>, “кримсько-грецькою мовою”<sup>13</sup>. Наслідки філологічних досліджень мов маріупільських греків довели необхідність більш уважного вивчення етногенетичних зв’язків між Кримом і тими територіями, звідки греки прийшли на півострів. Визначивши ареали румейських діалектів на карті Крима і проаналізувавши наслідки цього картографування, вчені підкреслюють, що колонізація Криму греками йшла двома шляхами: з Балканського півострова в Ялту, а також із Малої Азії і Трапезунта через Сіноп в Сугдею<sup>14</sup>.

Мову урумів дослідники називають “кримськотатарською”, “татарською”, “турецькою”, “говіркою татарської мови”. Пізніше з’явилися назви “мова маріупільських греків”<sup>15</sup>, “маріупільські говірки тюркських мов”<sup>16</sup>, “урумські говірки Північного Приазов’я”, “мова приазовських урумів”, “приазовські урумські говірки”<sup>17</sup>. За О.Н.Гаркавцем, урумська мова Приазов’я є самостійною тюркською мовою<sup>18</sup>. Е.Р.Тенішев, який вивчав урумську мову, вважав, що діалекти всіх груп греків-тюркофонів (в тому числі й надазовських) ведуть походження від турецьких говорів північно-східної Анатолії<sup>19</sup>. Зазначене дає підстави твердити, що урумська мова формувалася на теренах Малої Азії.

Дослідження мовознавців підтверджують складність процесу формування мов приазовських греків України. Менш за все дослідженим є докримський період. Навіть побіжне узагальнення наслідків вивчення румейської і урумської мов дає підставу звернути увагу на особливості малоазійського періоду в історії греків. Певно, що саме в цей час, раніше ніж в Криму (як довго вважали), розпочався процес виникнення мовних відмінностей поміж урумами і румеями. Відбулося це внаслідок надзвичайно близьких контактів греків з тюрками. Останні не завжди здійснювали цей вплив насильницьким шляхом.

На початку ХХ ст. німецький дослідник А. Вяхтер писав: “Серед багатьох питань історії грецького народу одне дотепер залишається не вирішеним належним чином. Центр еллінізму в епоху Середньовіччя знаходився в Малій Азії. Чому наприкінці ХІІІ – початку ХІV ст. збереглися лише залишки грецького населення, як острівки серед величезного отуреченого простору?”<sup>20</sup>. Процес ісламізації і тюркізації Малої Азії розпочався дещо раніше, в кінці епохи Сельджукідів. Він торкнувся, насамперед, греків і вірменів. Історичній долі вірменського народу присвячено кілька досліджень останніх років. Найповнішим і об’єктивним є сумісна праця американських вчених Міллер Д.Е. і Міллер Л.Т<sup>21</sup>. Що стосується контактів греків і тюрків, можна узагальнити наведені нижче спостереження.

Завойована й заселена турками-сельджуками ХІ – ХІІ ст., Мала Азія протягом ХІІ – ХІІІ ст. була самостійним сельджуцьким султанством, де й надалі правили нащадки тієї ж великої династії, яке згідно історично-географічної традиції, звалося Румським, або, з огляду на ім’я головного міста тієї країни (Iconium, по-тур. “Коніє”), Іконійським. Узбережжя півострову перебувало в руках візантійців.

У 1067 р. сельджуки заявили права на візантійські землі Малої Азії. Грецький дослідник К. Амандос у своїй монографії “Зв’язки греків і турків” повідомляє про пригноблення візантійського населення, а також про факти втечі людей на узбережжя Малої Азії<sup>22</sup>. У цей час мав місце відтік людей із сільської місцевості, оскільки християнське населення знаходило в містах більш надійний захист від переслідування. Внаслідок цих подій обезлюдніли цілі єпархії, церковні приходи в сільській місцевості. Єпархії багатьох великих міст, де накопичилось грецьке населення з сільської місцевості, перетворилися у метрополії. Райони, які раніше вважалися сферою повноважень ортодоксальної церкви в Малій Азії, втрачали свої позиції. Визнати це, зрозуміло, ніхто не хотів. Більш того, в цих подіях тривалий час намагалися не помічати витoku процесу ісламізації, який розпочався.

Візантійська імперія була не в змозі позбавитися від тюрків у більшості малоазійських районів. Система захисту кордонів мешканців прикордонної смуги знаходилась у стані швидкого занепаду. Економічний стан Візантії був важким, землероби прикордонних районів були вимушені сплачувати високі податки<sup>23</sup>. Це остаточно ослабило їхні захисні можливості.

У 1071 р. у Вірменії підчас знаменитої битви при Манцикерті Алп Арслан, “Непереможний Лев”, (1063 – 1072) переміг візантійські війська, які очолював імператор Роман ІV Діоген (1068 – 1071). З цього часу не було можливості зупинити переміщення до Малої Азії сельджуків<sup>24</sup>.

Певна частина сільського християнського населення вітала переможця у битві при Манцикерті. Після повалення візантійського імператора Романа Алп Арслан дотримувався домовленості жити у згоді, що характеризувало його як чесного солдата і тонкого політика. (Згодом, це допомогло Алп Арслану одержати трон Романа). Тому багато візантійських землеробів Малої Азії не вважали Алп Арслана ворогом. У подальшому це фактично призвело до ісламізації і тюркізації регіону.

На початку ХІІ ст. держава султанів Рума поділилася на дві частини: східну і західну сельджуцьку державу. Східна держава охоплювала Іран і Багдад. Вона знаходилась під впливом персів, і це наблизило розкол у боротьбі за трон. Деякі єпархії, що відділилися, у 1231 р. стали легким здобутком монголів. Західна сельджуцька держава Іконії в залежності від персів не перебувала. Збереглися мова, культура і релігія. У цей час місцеве візантійське населення не було тюркизовано; принаймні, у сфері мови і віровизнання.

Німецький вчений Е. Оберхуммер мешканців Румського султанату поділив на три класи. Перший клас – це справжні завойовники, тюрки, на його думку, некультурний, неосвічений, нецивілізований народ, який мав традиційний кочівницький спосіб життя. Тюрки займалися скотарством. Греки і вірмени – другий і третій клас – жили в основному у містах і займалися торгівлею і ремеслами<sup>25</sup>.

Султани Іконії були зацікавлені у мирному співіснуванні мусульман і християн і взаєморозумінні з Візантією. Сулейман I (1077 – 1086), син одного турка, що прийняв християнство, здійснив аграрну політику і таким чином одержав довіру візантійського сільського населення, для якого зміна правителя означала зменшення податків і поліпшення соціального стану<sup>26</sup>. Сельджуки Рума, ознайомившись з візантійською системою правління, переконалися, що кризу, до якої призвели соціальні протиріччя між заможними землевласниками і збіднілими масами, можна подолати лише за допомогою розумної політики рівноваги. Сельджуки Рума вирішили зміцнити своє правління через встановлення соціальної справедливості.

В XI ст. один з соратників Алп Арслана, Ахмет Газі, якого прозвали Данішменд (1071 – 1084), утвердився в північно-східній Малій Азії. Завдяки йому виникла течія, яку наслідували мусульманські і візантійські мешканці прикордонної смуги, осячені ідеями Газі. Вони були захисниками віри, втіленням воїнів, які воювали під прапором свого вождя зі словами “зміна або смерть” (йдеться про зміну переконань на користь ісламу). Ця надзвичайно фанатична позиція, зайнята щодо християнського населення, не відповідає минулій терпимості сельджуків, що призвело до більш швидкої тюркізації регіону.

Поступове землеробське візантійське населення, яке жило на рівнинах, почало переймати турецьку мову і культуру. Між тим грецьке населення міських центрів було ісламізовано, але не отуречено. Але тривале переселення тюрк з Середньої Азії призвело до тюркізації і ісламізації Малої Азії. Ці події супроводжувалися яскравим розквітом турецько-сельджукської культури<sup>27</sup>.

Повертаючись до данішмендів, слід сказати, що релігійний фанатизм втілювався третім Данішмендом, Мехмедом (1132 – 1142). Він руйнував християнські храми і використовував їхній мармур для своїх власних споруд. Його спадкоємці, що зайняли стриману позицію, однак повинні були прийняти вигляд лютих кочовиків. Мала Азія завдяки цьому дізналася, що кочовики продовжують існувати як і раніше<sup>28</sup>.

Західна орієнтація візантійської влади Ласкарісів дозволила сельджукам через захоплення Атталії в 1207 р. забезпечити вихід до Середземного моря. Те ж сталося і з Чорним морем. У 1214 р. правитель Трапезунда Олексій був вимушений здати Синоп. У цей момент султан Іконії міг бути названий повелителем двох морів. У подальші десятиріччя сельджуки укріпили панівне становище в Малій Азії.

Вплив персів почав досягати західної сельджукської держави, султаната Іконії. Внаслідок цього виникли значні відмінності між міським населенням, яке здебільшого мало аристократичну освіту, прийняло персидську, арабську мови, культуру і тюркським землеробським населенням у периферійних районах султаната, яке залишалося неосвіченим і соціально пригнобленим. Сільське населення зберегло турецьку мову і свою культурну спадщину. При такому тісному контакті народів і релігій взаємовплив між ісламською і візантійською культурами був неминучим. Традиції візантійського минулого підтримувалися тут ірансько-ісламськими зразками і сучасними нововведеннями. Навіть в наші дні спостерігається різоча схожість народних танців, ритмів і мелодій Малої Азії і Греції<sup>29</sup>. У літургійних мелодіях грецької церкви, в різновидах “Киріє елейсон” деякі чують голос мuedзіна, який з висоти мінарету закликає віруючих мусульман на молитву. Виникає впевненість, що тут існує одна загальна східна традиція релігійної і музичної культури.

У 1220 – 1230 рр. війська Чингіз-хана вдерлися в Центральну Азію. Велика кількість тюркських племен переселилася на захід до Азербайджану і Малої Азії. У перші роки монгольського панування в Іконії було засноване братство дервішів мевлеві, яке постійно впливало на християнське населення і сприяло зміцненню зв'язків з владою.

Сельджукські султани були особливо зацікавлені в землеробському населенні, тому що не могли забезпечити регулярного надходження прибутків до державної скарбниці. Грецький дослідник М.Хоніатіс детально описав аграрну політику сельджуків, яка проводилася в традиціях пристрою поселень колоністів: “Бранці султана залишалися в країні, він дозволяв їм влаштуватися практично без сплати податків протягом п'яти років. Бранці були зобов'язані платити один формальний невисокий податок, який встановлював султан. У цьому питанні він ніколи не переходив кордонів, до чого греки здавна звикли. Таке гуманне рішення рідко повертало полоненого до спогадів про його батьківщину. Більш того, це залучало навіть тих, хто не був у полоні.. Наприклад, так у Філомелію всі грецькі міста вважали за краще перетворитися в поселення варварів (відносно сельджуків) і із задоволенням поміняти свою батьківщину”<sup>30</sup>.

З моменту смерті Василя II (976 – 1025) значно зріс тиск податків, якими були обтяжені візантійські землероби. Вони сльчували податки державі і єпархіальній адміністрації. Важке економічне становище Візантійської імперії склалося внаслідок зменшення стягування грошей в державну скарбницю із запасів феодалної аристократії і збільшення витрат на утримання державних службовців і двора. Вилучення

грошей і майна, тиск державних податків в поєднанні з обмеженням особистої свободи посилювало невдоволення малоазійського населення. Коли встановили, що оборонна потужність держави є недостатньою, землероби стали демонструвати свою готовність змінити господаря. Один красномовний приклад зміни переконань на користь ісламу описує Н.Врієнос, чоловік Ганни Комнін: “Олексій Комнін повертався в Константинополь. Один грек-землероб видав Олексія і його охоронців загону турок, що проходив мимо”<sup>31</sup>.

Відомо, що незважаючи на зацікавленість в грецькому населенні, сельджуки (і ширше, тюрки – турки) досить об’єктивно оцінювали поведінку греків, що проживали на території Малої Азії. Поступово нейтральне слово урум в значенні “малоазійський грек” стало означати відступника від віри<sup>32</sup>. Поки незрозуміло, що мається на увазі – чи так називали греків, що прийняли іслам, або греків, які відмовившись від прийнятого в скрутних обставинах ісламу, повернулися в лоно православної церкви. Можна допустити, що настав момент, коли слово урум у вустах сельджуків стало означати не тільки релігійного зрадника, а зрадника взагалі (як, наприклад, інше слово, що стосується етнічної історії греків, тат(и)). Наступне припущення торкається відносин в межах грецьких груп населення. Не виключено, що інша група греків (очевидно, румеї, “візантійці” в самому благородному значенні), яка не заплямувала себе зрадою віри, також стала охоче вживати слово урум з метою відмежувати себе від греків, що змінили свої переконання на користь ісламу. Якщо залишити поза увагою подібні припущення, то можна сказати цілком об’єктивно, що духовна близькість однієї групи греків і тюрк стала гарантією тієї мовної подібності урумської і інших тюркських мов, яке було визначене мовознавцями. Прийшовши до Криму, уруми зберегли мовне тюркське надбання з Малої Азії. Якщо припустити, що це так, то стає зрозумілим, як уруми Грузії (до речі, що попали туди з малоазійських територій без заходу в Крим), не випробувавши впливу кримських татар, розмовляють мовою, багатою тюркськими рисами. Мають бути також перевірені гіпотези про шляхи колонізації Криму греками. Та різниця, яка наочно спостерігається між маріупільськими урумами і румеями, могла виникнути при заселенні Криму урумами з Малої Азії і румеями з Балканського півострова. З’ясувати це можна буде тільки за умов успішного завершення досліджень всіх необхідних матеріалів.

<sup>1</sup>Терентьева Н.А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII – XX вв.). – К., 1999; Якубова Л.Д. Мариупольські греки (етнічна історія): 1778 р. – початок 30-х років XX ст. – К., 1999; Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: История изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.). – Симферополь, 1999; Κωτσιώνης Π. Λαοί και πολιτισμοί στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Η ελληνική παρουσία. – Αθήνα, 1999. – Η Ουκρανία. – Σελ. 29 – 81.

<sup>2</sup>Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998. – С. 45.

<sup>3</sup>Αυτζίδης Βλ., Ξανθοπούλου-Κυριακού Α., Χασιώτης Ι. Κ. Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης: Μετοικεσίες και εκτοπισμοί, οργάνωση και ιδεολογία. – Θεσσαλονίκη, 1997. – Σελ. 12.

<sup>4</sup>Ξανθοπούλου-Κυριακού Α. Μεταναστεύσεις Ελλήνων στον Κάυκασο κατά τον 19ο αιώνα. – Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών. – Τόμος δέκατος. – Αθήνα, 1993 – 1994. – Σελ. 48.

<sup>5</sup>Старовойтова Г.В. Тенденции этнокультурного развития татарской этнодисперсной группы в населении Петербурга – Ленинграда // Субэтносy. – Л., 1986. – С. 15 – 29.

<sup>6</sup>Чернышева Т.Н. Итоги диалектологической экспедиции филологического факультета КГУ в Первомайский район Сталинской области // XI наукова сесія КДУ. Тези доповідей. Секція філології. – К., 1954. – С. 62 – 65.

<sup>7</sup>Соколов И.И. О языке греков Мариупольского и Сталинского округов // Язык и литература. – 1930. – Т. 6. – С. 52.

<sup>8</sup>Сергиевский М.В. Мариупольские греческие говоры // Известия АН СССР. Отделение общественных наук. – Л., 1934. – С. 533.

<sup>9</sup>Белецкий А.А. Греческие диалекты на Юго-Востоке Украины // Балканская филология. – Л., 1970. – С. 7.

<sup>10</sup>Чернышева Т.Н. Новогреческий говор сёл Приморского (Урзуфа) и Ялты Первомайского района Сталинской области. – К., 1958. – С. 7.

<sup>11</sup>Чернишова Т.М. Новогреческа говірка сіл Приморського (Урзуфа) і Ялти Первомайського району Сталінської області // Науковий щорічник Київського держ. ун-ту за 1956 р. – К., 1957. – С. 52.

<sup>12</sup>Белецкий А.А. Вказ. Праця. – С. 7 – 8.

<sup>13</sup>Чернишова Т.М. 1957. – Вказана праця – С. 54.

<sup>14</sup>Спірідонов Д.С. Историчний інтерес вивчення говірок маріупільських греків // Східний світ. – Харків, 1930. – Т. 12 (3). – С. 171 – 172.

<sup>15</sup>Марков С.И. Заметки о быте греков г. Мариуполя // Мариуполь и его окрестности. – Мариуполь, 1892. – С. 406 – 407.

<sup>16</sup>Муратов С.Н. Материалы по говорам тюркоязычных греков (урумов) Донецкой области УССР // Краткие сообщения Института народов Азии. Языкознание. – Л., 1963. – № 72. – С. 179.

<sup>17</sup>Таркавец А.Н. О происхождении и классификации урумских говоров Северного Приазовья // Советская тюркология. – 1981. – № 2. – С. 50 – 51, 58.

<sup>18</sup>Таркавец А.Н. Тюркские языки на Украине. – К., 1988. – С.4.

<sup>19</sup>Тенишев Э.Р. Говор урумов с. Прасковеевки // Советская тюркология. – 1973. – № 1. – С. 96.

<sup>20</sup>Wächter A. Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV Jahrhundert. – Leipzig, 1903. – S. 21.

- <sup>21</sup>Miller D.E., Miller L.T. Survivors: an oral history of the Armenian genocide. – California, 1999.
- <sup>22</sup> Αμαντος Κ. Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων. – Τ. 1. – Αθήνα, 1955. – Σελ. 144, 156, 161.
- <sup>23</sup> Αμαντος Κ. Η αωαγνώρισις υπό των Μωαμεθανών θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων των χριστιανών και ο ορισμός του Σινάν Πασά // Ηπειρωτικά Χρονικά. – Τ. 5. – Ιωάννινα, 1930. – Σελ. 197 – 210.
- <sup>24</sup>Гордлевский В. А. Государство Сельджукидов Малой Азии. – Избранные сочинения. В 4 тт. – Т. 1. Исторические сочинения. – М., 1960. – С. 48.
- <sup>25</sup>Oberhummer E. Die Türken und das osmanische Reich. – Berlin - Leipzig, 1917. – S 87.
- <sup>26</sup>Βογιατζίδης Ι. Ιστορικά Μελέται, Ι, Εκτουρκισμός και εξισλαμισμός των Ελλήνων κατά τον μεσαίωνα. // ΕΕΦΣΠΟ. – Τ. 2. – Θεσσαλονίκη, 1932. – Σελ. 95 – 152.
- <sup>27</sup>Werner E., Markow W. Geschichte der Türken. – Berlin, 1979. – S. 56.
- <sup>28</sup>Werner E. Das Sultanat von Konya im 13 Jahrhundert // Byzantinsche Forschungen. – Т. 4. – Amsterdam, 1972. – S. 112.
- <sup>29</sup>Cahen C. Der Islam. – Berlin, 1992. – S. 258.
- <sup>30</sup>Χωνιάτης Μ. Μιχαήλ Ακομινάτου του Χωνιάτου το σωζόμενα. – Αθήνα, 1986. – Σελ. 217.
- <sup>31</sup>Βρυνένιος Ν. Εκδ. Meineke. – Bonn, 1936. – Σελ. 66 – 67.
- <sup>32</sup>Φωτιάδης Κ. Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι κρυπτοχριστιανοί του Πόντου. – Θεσσαλονίκη, 1993. – Σελ. 652.

Дмитро РОЗОВИК

*Київ*

## ПОЗАШКІЛЬНА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА В УКРАЇНІ У 1917 – 1920 роках

Складовою частиною політики культурного будівництва урядів України в 1917 – 1920 рр. було питання ліквідації неписьменності серед дорослого населення та підвищення його загальнокультурного рівня.

Неписьменність або малограмотність серед дорослого населення сягала 70 – 85%.

Широкомасштабну боротьбу з цим явищем спочатку на громадських засадах, а потім і на правовому державному рівні розпочала проводити Центральна Рада.

Весною 1917 р. вона з Національного фонду виділила перші кошти на організацію мережі курсів з ліквідації неписьменності в групі населених пунктів України. Згодом, з утворенням уряду, дала розпорядження створити у структурі Генерального Секретаріату освіти Департамент позашкільної освіти й надала йому право готувати проекти різних законодавчих актів стосовно культурної роботи з дорослим населенням та організації практичної роботи.

Влітку 1917 р. Генеральний Секретаріат освіти і Департамент позашкільної освіти звернулися до всіх учителів, працівників культури, “Просвіт”, громадських організацій, місцевих органів влади з проханням надати допомогу по створенню культурно-освітніх установ для дорослого населення.

Цей заклик знайшов досить широку підтримку у масах. У містах і селах України розгорнулася енергійна робота по заснуванню курсів ліквідації неписьменності, недільних та вечірніх шкіл, груп грамотності.

Питання просвітництва дорослого населення, як одне із основних, неодноразово обговорювалося на численних всеукраїнських, губернських, повітових, міських, сільських та інших з'їздах, зібраннях робітників, селян, військових, працівників культури, представників земств і т.п.

Всеукраїнський з'їзд робітників влітку 1917 р. на основі виступів Д.Антоновича, В.Винниченка, С.Петлюри та інших доповідачів з питань державного й культурного будівництва, прийняв резолюцію про загальну ліквідацію неписьменності серед робітників і зобов'язав місцеві органи влади та адміністрації підприємств надавати цьому процесу матеріальну підтримку<sup>1</sup>.

З'їзди селян Старокостянтинівського, Єлисаветградського, Васильківського, Переяславського, Уманського та багатьох інших повітів приймали ухвали про ліквідацію неписьменності серед міського й сільського населення, виділяли кошти для заснування груп грамотності, недільних шкіл, хат-читалень, біб-